

HANNA KÓČKA-KRENZ

Poznań – miejsce centralne w średniowieczu

Poznań – central place in the Middle Ages

Zarys treści. W artykule przedstawiono znaczenie poznańskiego grodu, który od początków swego funkcjonowania należał do centralnych ośrodków państwa pierwszych Piastów. Był fortalicją broniącą dostępu do wnętrza państwa, rezydencją władcy i dworu, pełnił także funkcje administracyjne, gospodarcze i sakralne. W latach 40. XII wieku gród ten objęły procesy urbanizacyjne. Biorąc pod uwagę kształt i strukturę miasta można uznać, że Poznań utrzymał pozycję miejsca centralnego przez całe średniowiecze.

Słowa kluczowe: gród poznański, wczesne średniowiecze, procesy urbanizacyjne, socjotopografia.

Wieloletnie badania wykopaliskowe, prowadzone od 1938 roku na poznańskim Ostrowie Tumskim, ujawniły szczególną rolę wczesnośredniowiecznego grodu położonego w rozlewiskach Warty, jednego z ośrodków centralnych państwa pierwszych Piastów (Kara 2009, s. 290–298; Kurnatowska 2002, s. 62 i nn.; Kóčka-Krenz 2012; 2015a). Ich charakterystykę ujęła lapidarnie Zofia Kurnatowska, pisząc: „W obrębie tych grodów i na ich zapleczu skupione były owe najważniejsze siły państwa, tam ściągano i chroniono bogactwa z łupów, danin i trybutów. Zarazem grody stanowiły punkty obrony centrum państwa, a ponadto m.in. poprzez kontrast w stosunku do wcześniejszych niewielkich gródków – manifestację potęgi nowej władzy.[...] Grody te są często wielocłonowe, z czym wiąże się zróżnicowanie funkcji poszczególnych członów grodu. Jednocześnie ma miejsce organizacja zaplecza osadniczego, osadzanie ludności usługowej a także trudniejszej się różnymi działaniami wytwórczości” (Kurnatowska 1994; 2000, s. 11–12).

Znaczenie Poznania stało się wyraźne pod koniec panowania Mieszka I, który rozbudował swój gród w czterocłonową fortalicję, naśladując w sposobie organizacji jego przestrzeni główne siedziby władców niemieckich (Kóčka-Krenz 2012;

2016a). Obserwowane przez pryzmat źródeł archeologicznych materialne przejawy funkcji pełnionych w obrębie tego grodu dają podstawy do sądu, że Poznań był ośrodkiem centralnym wczesnopiastowskiego organizmu politycznego. Zdaniem Sławomira Moździocha ośrodki centralne są „specyficznym rodzajem ‘miejsca centralnego’ [...], które spełniały cały kompleks funkcji charakterystycznych dla danego okresu. Były to najczęściej funkcje centralne, które dla potrzeb analizy można określić hasłowo jako funkcje: ośrodka produkcji, wymiany, kultu, władzy, obrony, informacji” (Moździoch 1999, s. 23–24). Kierując się tymi kryteriami, odnieśmy je do grodu poznańskiego wraz z jego najbliższym zapleczem osadniczym.

Rola tego ośrodka jako miejsca produkcji jest dobrze uchwytna poprzez funkcjonowanie pracowni złotniczej w jego książęcej części (Kóčka-Krenz 2006), choć zapewne pochodzące stąd wytwory przeznaczone były dla wąskiego grona odbiorców, zasadniczo dla księcia i jego dworu. Na możliwość zajmowania się na miejscu innymi dziedzinami wytwórczości wskazują jednak ślady obróbki surowców, między innymi organicznych (Antowska-Gorączniak 2008), choć dotychczas domysł ten nie został potwierdzony odkryciami pozostałości kolejnych pracowni, co po części zapewne wynika ze skromnego – w stosunku do zasięgu grodu – stopnia jego rozpoznania (Kóčka-Krenz 2013). Ponadto dotychczasowe badania terenowe były skoncentrowane na terenie tzw. książęcej i katedralnej części grodu, a więc w miejscach, które raczej nie były odpowiednie dla sytuowania w nich pracowni wymagających zazwyczaj używania ognia. Takiego rodzaju aktywności mieszkańców należałoby się spodziewać w południowym czlonie grodu – na tzw. Zagórzu lub na powiązanych z grodem osadach. Produkcyjny charakter wschodniej części osady na Ostrówku (funkcjonującej od lat 30. X wieku) potwierdzają ślady obróbki żelaza w postaci spalenizny i dużych brył żużla żelaznego, zlokalizowane w bliskości pierwotnego koryta dopływu Warty – Cybiny (Pawlak, Pawlak 2015, s. 46–47). Także na terenie położonej zaraz za Cybiną osady na Śródcie, założonej zapewne przed połową X wieku, udokumentowano pozostałości pieców wapienniczych i jam dziegiarskich, pozostałości obróbki surowców skalnych, ślady metalurgii żelaza i ołowiu oraz narzędzia poświadczające wytwórczy charakter zajęć jej mieszkańców (Pawlak, Pawlak 2015, s. 28 i nn.). Ostrówek łączył z grodem drewniany most przerzucony nad ramieniem Warty, którego budowa – w świetle analiz dendrochronologicznych – przypadła na lata 70. X wieku, zaś Ostrówek ze Śródką kolejny most przerzucony nad Cybiną (Pawlak, Pawlak 2015, s. 19–21, 38).

Świadectwem uczestnictwa mieszkańców wczesnośredniowiecznego Poznania w wymianie handlowej jest przede wszystkim nagromadzenie przedmiotów obcego pochodzenia (Kara 2009, s. 257 i nn.) oraz znaleziska monet zagubionych na terenie grodu (Sikora 2005; 2008). Dodatkowo koncentracja depozytów kruszcowych w okolicy grodu (Kara 2009, s. 261–264, ryc. 93, 94) może oznaczać intensyfikację handlu, choć w literaturze przedmiotu wskazuje się na

wielorakie przyczyny tego zjawiska – oprócz powiązania z ówczesnymi szlakami handlowymi – z formowaniem się elit społecznych, a także ceremonialnym obdarowywaniem przez księcia oddanych mu ludzi, uwidaczniającym jego władzę i potęgę (Kurnatowska 2014). Trzeba jednak zauważyć, że miejscem wymiany handlowej nie był teren samego grodu, a raczej osada na Śródce, co znajduje potwierdzenie w znaleziskach monetarnych (m.in. fragmenty dirhemów) oraz wyrobów wskazujących na dalekosiężne kontakty (Pawlak, Pawlak 2015, s. 23, 36). Funkcja targowa tej osady utrwaliła się w jej nazwie, pojawiającej się w źródłach z początku XIII wieku (Kürbis 1988, s. 78), jednak w świetle najnowszych danych archeologicznych wymiana handlowa miała tu miejsce zapewne od początku jej funkcjonowania. Obie te osady leżały przy szlaku komunikacyjnym, prowadzącym przez gród na Ostrowie Lednickim w kierunku Gniezna, co miało zapewne wpływ na ich funkcje w zespole osadniczym wczesnośredniowiecznego Poznania (Górecki 1988; Pilarczyk 1988, s. 53). Zdaniem Ewy i Pawła Pawlaków „były to osady przygodowe, stanowiące bezpośrednie zaplecze ekonomiczne grodu, skupiające przedstawicieli różnych dziedzin wytwórczości, ale spełniające też rolę ośrodków wymiany handlowej” (Pawlak, Pawlak 2015, s. 48). Michał Kara wyraził opinię, że charakter gospodarczo-targowy miał też południowy człon poznańskiego grodu (Zagórze), na którym odsłonięto zespół jam piekarniczych oraz znaleziono „przedmioty związane z ówczesną wymianą handlową, stwierdzone stosunkowo licznie już w najstarszych poziomach osadniczych grodziska (bryłki bursztynu, szklane i bursztynowe paciorki, żelazne sztabki – zapewne grzywny)” (Kara 2009, s. 309).

Ze szczególną wyrazistością zaznaczają się funkcje kultowe poznańskiego grodu, w obrębie którego we wczesnym średniowieczu wzniesiono kilka świątyń (Kóčka-Krenz 2015b; 2016b). Jako pierwszą – w latach 60. X wieku – zbudowano kaplicę przy palatium z fundacji Dobrawy, przeznaczoną dla potrzeb religijnych książęcego dworu. W tym samym czasie, zapewne z inicjatywy biskupa Jordana, podjęto akcję budowlaną w tzw. katedralnej części grodu (Bukowska 2013, s. 135–137), być może na potrzeby misji chrystianizacyjnej prowadzonej wobec poddanych Mieszka. Natomiast jego następcą, biskup Unger, mógł już sprawować liturgię w kościele katedralnym, którego budowę rozpoczęto najprawdopodobniej w latach 80. X wieku (Bukowska 2013, s. 165–171). Relikty tych najstarszych kościołów zalegają pod istniejącymi dzisiaj świątyniami – gotyckim kościołem pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny i regotytyzowaną po zniszczeniach wojennych katedrą pod pierwotnym wezwaniem św. Piotra. W XI(?) lub w XII wieku mieszkańcy południowego członu grodu dysponowali być może własnym kościołem parafialnym pod wezwaniem św. Mikołaja, znajdującym się w południowej części wyspy tumskiej – na Zagórze. Wzmiankowany jest on źródłowo po raz pierwszy w 1142 roku; w literaturze przedmiotu wysuwane są przypuszczenia, że wzniesiono go wcześniej – w wieku XI (Kaczmarczyk 1988, s. 91). Pozostałości

tego kościoła, rozebranego nakazem władz pruskich w XIX wieku, nie zostały zidentyfikowane w terenie, co uniemożliwia weryfikację jego chronologii. Do budowli sakralnych Ostrowa Tumskiego dodać należy jeszcze jeden kościół – pod wezwaniem św. Małgorzaty, wzniesiony w centrum osady na Śródce, o którym najstarszą wzmiankę – pod 1231 rokiem – zawarł w swych „Rocznikach” Jan Długosz (*Długosz*, s. 328), w związku z pierwotną lokacją zakonu dominikanów w jego pobliżu. Określenie czasu budowy i pierwotnej bryły tego dziś gotyckiego kościoła także nie jest możliwe ze względu na brak badań wykopaliskowych w jego wnętrzu.

Funkcje władcze grodu poznańskiego są bardzo dobrze potwierdzone wzniesieniem w książęcej jego części kamiennej, dwukondygnacyjnej rezydencji, wzorowanej na architekturze pałacowej Ottonów, dostosowanej do potrzeb i możliwości władców piastowskich (Kóčka-Krenz 2015a; 2016a). Siłę militarną zaś i obronne funkcje tego miejsca podkreśla potęga jego drewniano-kamienno-ziemnych obwodów warownych. Ich najlepiej rozpoznany, północny odcinek, przebiegający wzdłuż dzisiejszej ulicy ks. Posadzego oraz posesji przylegających do niej od północy, osiągał szerokość 25 m. Położono pod nie moszczenia z mat plecionych z gałęzi, na których ułożono kilka rzędów skrzyń z dębowych bali, wzmacnianych tzw. pilotami i hakami, wypełnianych drewnem lub piaskiem, a w części środkowej – kamieniami. Wyższe partie, stopniowo zwężane do szerokości około 5 m, zbudowano z rusztów uzupełnianych piaskiem. Analizy dendrochronologiczne drewna użytego do budowy konstrukcji obronnych wskazują, że akcja ta przypada na lata 70.–80. X wieku (Wawrzyniak 2005; Brzostowicz, Stempin 2015). Pozyskane daty świadczą, że ostateczny kształt grodowi poznańskiemu nadał Mieszko I, bowiem za jego panowania był on intensywnie poszerzany i wzmacniany; w efekcie przybrał formę czteroczęlonową (wraz z Zagórzem), co czyniło go czołowym wówczas ośrodkiem państwa (Kóčka-Krenz 2012). Defensywną siłę militarną Poznania, znajdującą poświadczenie w źródłach materialnych, uzupełnia o jego siłę ofensywną wymowa źródeł pisanych, dotycząca zastępów zbrojnych, których Bolesław Chrobry miał z Poznania – 1300 wojów pancernych i 4000 tarczowników – co odnotował w swej kronice Anonim tzw. Gall (*Anonim I*, 6: 27).

Najtrudniej rozpoznawalna w materiałach archeologicznych jest funkcja miejsca centralnego jako ośrodka informacji, choć świadczą o niej pośrednio znaleziska wytworów obcej proveniencji (Kara 2009, s. 310), które były dostarczane przez kupców docierających na lokalny targ, a wraz z towarami docierały do mieszkańców grodu wiadomości „ze świata”. Trafnie ujął tę kwestię S. Moździoch, wskazując na znaczenie kościoła i targu – miejsc spotkań okolicznej ludności – w pozyskiwaniu wiedzy i umiejętności, potwierdzonych cyrkulacją monet i upowszechnianiem się nowych technik wytwórczości (Moździoch 1999, s. 31–32). O roli targu grodowego w tym zakresie świadczy niezbicie forma potwierdzenia przez Przemysła i Bolesława ojcowskich przywilejów (Władysława Odonica)

nadanych biskupowi poznańskiemu, którą to decyzję bracia kazali ogłaszać po targach (Jurek 2005, s. 180).

Uchwytne w materiałach archeologicznych, wyżej przedstawione argumenty są podstawą wniosku, że gród poznański spełniał we wczesnym średniowieczu „cały kompleks funkcji charakterystycznych dla danego okresu” (Moździoch 1999, s. 23), gdyż w 2. połowie X wieku książę dysponował w nim kamiennym palatium z wyodrębnioną salą recepcyjną, kancelarią i skarbcem oraz kamienną kaplicą pałacową dla prywatnej dewocji. Do palatium przylegał drewniany budynek pracowni złotniczej, jeden z wyspecjalizowanych warsztatów pracujących na potrzeby dworu. Pobliski utwardzony plac otaczały zapewne inne budynki wykorzystywane jako książęce pracownie. Przylegający od wschodu drugi człon grodu zawierał w centrum kościół katedralny, otoczony budynkami możnych, pełniących z ramienia władcy funkcje militarne i administracyjne. Trzeci w tym zespole, północny człon był przypuszczalnie przeznaczony na cele gospodarcze. Natomiast osadę obronną na Zagórzcu zamieszkiwała grupa ludzi pełniących funkcje usługowe wobec pozostałych jego mieszkańców, dysponujących – być może – własnym kościołem (ryc. 1). Nie ulega wątpliwości, że Poznań był czołowym ośrodkiem w ówczesnym państwie, potężną fortecją broniącą dostępu do jego wnętrza, rezydencją księcia i jego dworu, grodem o funkcjach administracyjnych, gospodarczych i sakralnych, ważnym ogniwem systemu obronnego państwa. Była z nim ściśle powiązana osada o funkcjach produkcyjnych ulokowana na Ostrówku i osada produkcyjno-targowa na Śródce z kościołem parafialnym pod wezwaniem św. Małgorzaty, ufundowanym przed 1231 rokiem. Zdaniem Zbigniewa Dalewskiego „[...] nie ulega wątpliwości, iż Poznań pełnił w strukturze państwa piastowskiego istotną rolę, porównywalną z tą, jaka związana była z Gniezmem. Wydaje się, że będąc w dużym stopniu ośrodkiem wykreowanym przez dynastię, Poznań wyznaczał punkt, wokół którego mogła się skupić tradycja piastowska i który w zamierzeniu piastowskich władców miał zająć ważne miejsce w ramach decydującej o trwałości ich władztwa konstrukcji ideowo-politycznej, określanej przez zestaw podstawowych działań administracyjnych i propagandowych” (Dalewski 1996, s. 38–39).

W latach 40. XIII wieku ten główny gród Wielkopolski objęły procesy urbanizacyjne, wspierane przez Władysława Odonica. Początkowo książę zamierzał lokować miasto na Śródce, przeznaczając na ten cel osadę położoną za Cybiną. Symptomem zamierzeń władcy było ulokowanie dominikanów przy kościele pod wezwaniem św. Małgorzaty, których obecność jest wiązana ze środowiskiem o cechach miejskich (Jurek 2005, s. 174–175). Jednak miasto zorganizowane zostało przez Przemysła I na dogodniejszym terenie, położonym na lewym brzegu Warty. Dokumentem z 1244 roku książę przekazał dominikanom grunt na osadzie położonej wraz z kościołem pod wezwaniem św. Gotarda, przy szlaku komunikacyjnym, pozyskanej w zamian za biskupią osadę św. Wojciecha; rozpoczął tym

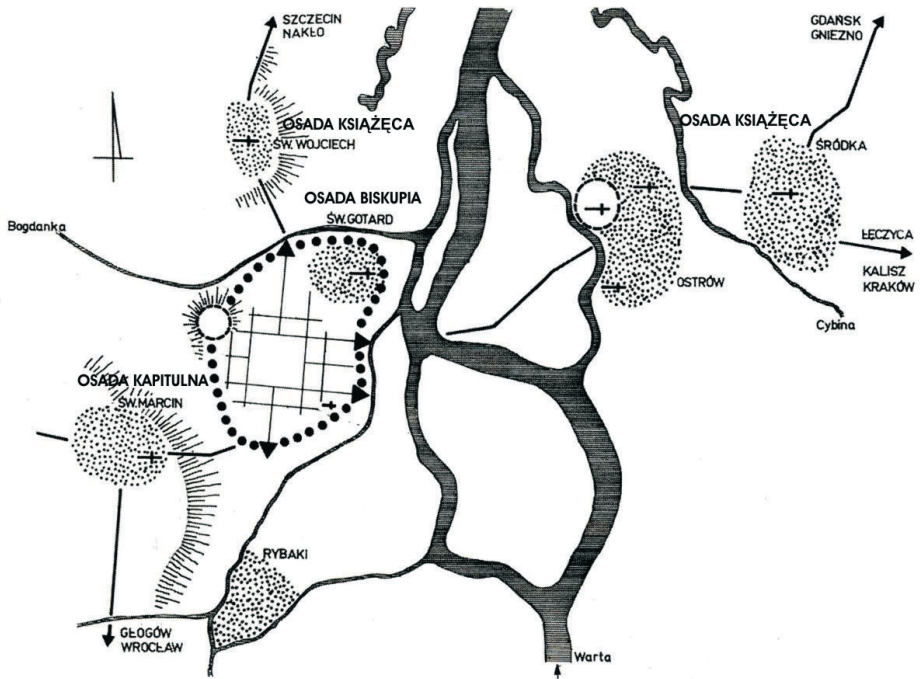

Ryc. 1. Gród poznański w końcu X wieku (wg *Pamięć* 2015)

Fig. 1. Poznań stronghold at the end of the 10th century (after *Pamięć* 2015)

samym proces lokacyjny (Rogalanka 1988, s. 164–166). Zdaniem Tomasza Jurka „[...] między 1247 a 1249 r. dojrzał ostatecznie pomysł przenosin miasta na lewy brzeg Warty. Wiązał się on zaś wyraźnie z innym jeszcze zamysłem Przemysła: w ramach nowego podziału oddał on teraz bratu [Bolesławowi Pobożnemu] po raz pierwszy stołeczne, jak powiada rocznikarz Gniezno (*Gneznam metropolim Polonie*). Pokazuje to, że nową stolicą miał się stać Poznań. Rzeczywiście od tej chwili Przemysł tu głównie zaczął rezydować [...]. Lokacja rysuje się jako część większego planu stworzenia z Poznania nowego centrum władzy” (Jurek 2005, s. 178). Efekty działań księcia, w tym wymiany kolejnych gruntów będących w posiadaniu instytucji kościelnych na prawobrzeżną własność książęcą (Ostrów Tumski, Ostrówek i Śródkę; ryc. 2), zostały potwierdzone dokumentem lokacyjnym, wystawionym w 1253 roku (Jurek 2005, s. 173). Utworzenie miasta książęcego na terenie zajęтым wcześniej przez osady otwarte – św. Marcin i św. Gotard (ryc. 2) – nie spowodowało zmian w pozycji Poznania jako ośrodka centralnego regionu, choć funkcjonującego już w warunkach tzw. rozbitcia dzielnicowego (Nowacki 2003, s. 166–170).

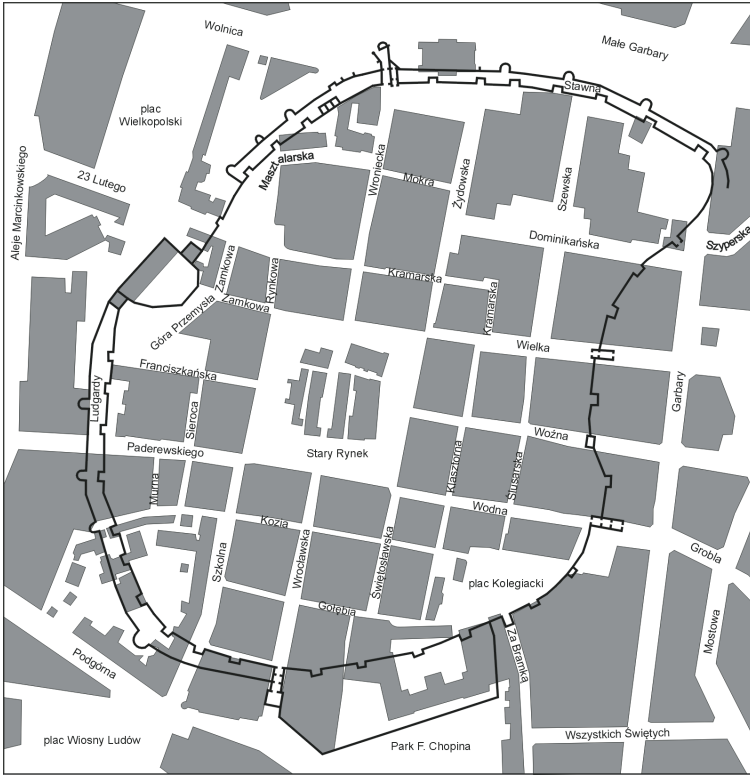
Nowo wykreowany ośrodek spełniał niewątpliwie te same funkcje, jakie były udziałem grodu na Ostrowie Tumskim, choć w oparciu o nowe zasady ustrojowe, charakterystyczne dla organizmów wczesnomiejskich (Piekalski 1998). W pierwszym okresie funkcjonowania miasta lokacyjnego nie wszystkie ich elementy były wprowadzone w życie. Kwestią nierozstrzygniętą jest charakter pierwotnego obwodu warownego, co do którego wysuwano przypuszczenie (nie potwierdzone badaniami wykopaliskowymi; Pietrzak 2005, s. 316), że składały się nań konstrukcje drewniane i fosa. Budowa murowanego z cegieł w układzie wedyjskim obwodu warownego, kolistego w zarysie, wspartego na kamiennym

Ryc. 2. Układ osadniczy Poznania w połowie XIII wieku z osadami lewobrzeżnymi funkcjonującymi przed lokacją miasta (wg Kąsinowski 2005)

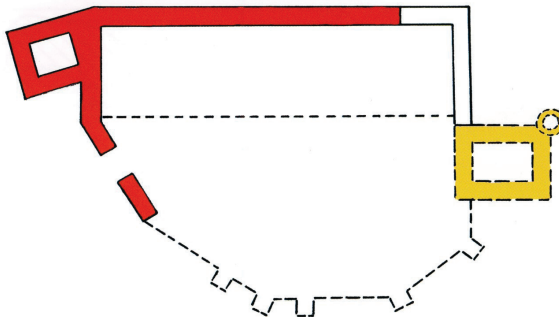
Fig. 2. The settlement system of Poznań in the mid-13th century, with left bank settlements functioning before the city incorporation (after Kąsinowski 2005)

fundamencie, została rozpoczęta w latach 80. XIII wieku (Pilarczyk 1988, s. 76; 2014, s. 98). Długość jego murów szacuje się na około 1700 m, grubość zaś na ponad 1 m; ich funkcje obronne wzmocniały w miarę regularnie rozmieszczone baszty (ryc. 3; *Średniowieczny system obronny* 2013, s. 9–10), a także zamek usytuowany na cyplu niewielkiego wzgórza w zachodniej części miasta, oddzielony od niego własnym obwodem warownym. W literaturze przedmiotu wysuwane są przypuszczenia, że na tym wyniesieniu stał już wcześniej gródek strażniczy, ale brakuje na to przekonujących dowodów. Zbigniew Pilarczyk jest zdania, że potrzeba budowy nowej siedziby książęcej dla Przemysła II zrodziła się około 1288 roku (Pilarczyk 2014, s. 98). W tym czasie składała się nań wieża w typie *bergfriedu*, przylegająca do muru miejskiego, a w północno-wschodniej części dziedzińca – także połączona z murem – druga wieża zaopatrzona w studnię, która mogła stanowić pierwszy dom zamkowy (ryc. 4; Pilarczyk 2014, s. 100). Na przełomie XIII i XIV wieku wzdłuż zachodniego, biegnącego prosto odcinka murów, wzniesiono budynek mieszkalny (ryc. 5). Tym samym zamek poznański łączył funkcje reprezentacyjne z militarnymi, stanowiąc istotny element obrony miasta.

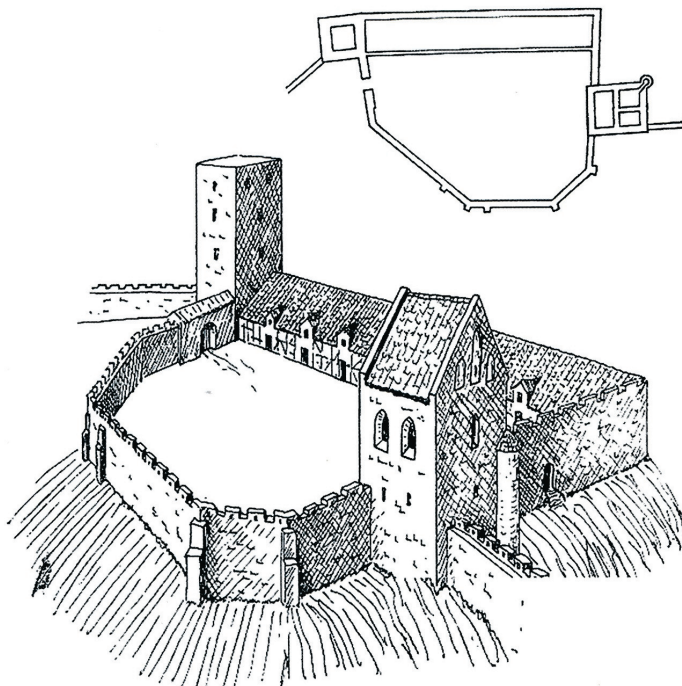
Ryc. 3. Przebieg murów miejskich Poznania na tle współczesnej zabudowy miasta (wg Średniowieczny system obronny 2013)

Fig. 3. The course of the city walls of Poznań against the background of contemporary city buildings (after Średniowieczny system obronny 2013)

Ryc. 4. Poznań, Wzgórze Przemysła. Zachowane fragmenty zamku z XIII wieku (wg Zarzycki 2014)

Fig. 4. Poznań, Wzgórze Premysła. Survived fragments of the castle from the 13th century (after Zarzycki 2014)

Ryc. 5. Poznań, Wzgórze Przemysła. Rekonstrukcja planu i bryły zamku na przełomie XIII i XIV wieku według Eugeniusza Linette (wg Pilarczyk 1988)

Fig. 5. Poznań, Wzgórze Przemysła. The reconstruction of plan and body of the castle at the turn of the 13th and the 14th centuries after Eugeniusz Linette (after Pilarczyk 1988)

Funkcje Poznania lokacyjnego jako ośrodka rzemieślniczo-handlowego uwypuklają przede wszystkim dostępne źródła pisane (Gąsiorowski 1988a), uzupełniane materiałami archeologicznymi, zwłaszcza z badań prowadzonych ostatnio w kilku miejscach Starego Rynku przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Z przywileju Przemysła II z 1280 roku wynika, że w tym czasie Poznań zamieszkiwali rzeźnicy, piekarze, szewcy i kuśnierze, zapewne też sukiennicy (Gąsiorowski 1988a, s. 271, 273). Dokument ten, jak również przywilej lokacyjny, zawierają informacje o zwolnieniach celnych dla kupców przybywających na jarmark w oktawie św. Dominika, wskazując na istotne funkcje targowe miasta (Gąsiorowski 1988a, s. 280). Rolę rynku poznańskiego w dalekosiężnej wymianie handlowej podkreślił Tomasz Jasiński (2005). Obecność w mieście osadników i kupców obcego pochodzenia była dla jego lokalnych mieszkańców źródłem informacji o zewnętrznym świecie. Architektura sakralna średniowiecznego miasta uwypukla jego kultowe funkcje. Już w czasie zakładania miasta funkcjonował na włączonyj w jego obręb osadzie kościół pod wezwaniem św. Gotarda. Jego

Ryc. 6. Poznań według Georga Brauna i Fransa Hogenberga, *Civitates orbis terrarum*, około 1617 roku

Fig. 6. Poznań by Georg Braun and Frans Hogenberg, *Civitates orbis terrarum*, about 1617

pozostałości nie zostały dotychczas zidentyfikowane, można więc jedynie sądzić, że znajdował się na terenie dzisiejszych zabudowań klasztornych dominikanów, wzniesionych po przeniesieniu zakonników przez księcia ze Śródki w 1244 roku. Oprócz kościoła pod wezwaniem św. Gotarda chronologią poprzedzającą lokację miasta winny się odznaczać świątynie położone na osadzie św. Wojciech i św. Marcin. Natomiast główny kościół średniowiecznego Poznania – fara pod wezwaniem Marii Magdaleny – został zbudowany w południowo-wschodniej części miasta już po jego lokacji; fundacja tego kościoła jest poświadczona źródłowo w 1263 roku (Jurek 2005, s. 186). Jego pierwotna, XIII-wieczna bryła była wielokrotnie przebudowywana, a po zniszczeniach w XVIII wieku ostatecznie rozebrana. Relikty tej świątyni dopiero w 2016 roku zostały zlokalizowane podczas badań prowadzonych przez Instytut Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem Marcina Ignaczaka. Zakres tych prac, które będą kontynuowane w 2017 roku, nie daje jeszcze podstaw do rekonstrukcji bryły najstarszej fazy kościoła.

Dane archeologiczne wskazują, że rozwój nowo założonego miasta przebiegał początkowo z oporami (zapewne spowodowanymi częściowo nagłą śmiercią Przemysła I) i dopiero w latach 80. XIII wieku – za panowania Przemysła II – nabral tempa, o czym świadczą informacje źródłowe (Jurek 2005, s. 189–190),

a także budowa monumentalnego zamku książęcego (ryc. 6) (Zarzycki 2014, s. 70–74). Zdaniem Antoniego Gąsiorowskiego czas dynamicznego rozwoju miasta rozpoczął się dopiero pod koniec XIV wieku, zarówno pod względem aktywności rzemieślniczej oraz handlowej, jak i budowlanej. „W późnym średniowieczu był Poznań jednym z największych miast ówczesnej Rzeczypospolitej. Wielkością i ludnością ustępował być może Toruniowi i Lwowowi, na pewno zaś tylko stolicy kraju, Krakowowi; u schyłku wieków średnich wykazywał jednakże o wiele większą dynamikę rozwoju niż Kraków. Na fali wzrostu wielkiego handlu tranzytowego i maksymalnego w okresie feudalnym rozwoju gospodarki towarowo-pieniężnej w XV wieku Poznań był zapewne najszybciej – po Lublinie – rozwijającym się dużym miastem polskim” (Gąsiorowski 1988b, s. 214).

Bibliografia

Źródła pisane

- Anonim* – *Anonim tzw. Gall, Kronika polska*, przekł. R. Grodecki, oprac. M. Plezia, Wrocław 1965.
- Długosz* – Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego, ks. 5–6, kom. red. Z. Kozłowska-Budkowa, oprac. D. Turkowska, M. Kowalczyk, Warszawa 1973.

Literatura

Wykaz skrótów

- Civitas Posnaniensis* – *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, red. Z. Kurnatowska, T. Jurek, Poznań
- Dzieje Poznania* – *Dzieje Poznania do roku 1793*, t. 1, cz. 1, red. J. Topolski, Warszawa–Poznań
- Poznań* – *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 6, red. H. Kóčka-Krenz, Poznań

Antowska-Gorączniak O.

- 2008 *Przedmioty z kości i poroża z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu*, [w:] *Poznań*, s. 215–231.

Brzostowicz M., Stempin A.

- 2015 *Sztuka inżynierii średniowiecznej. Relikty wałów grodowych w Poznaniu na tle innych konstrukcji drewnianych z X wieku*, [w:] *Pamięć*, s. 27–43.

Bukowska A.

- 2013 *Najstarsza katedra w Poznaniu. Problem formy i jej genezy w kontekście architektury około roku 1000*, Kraków.

Dalewski Z.

- 1996 *Władza, przestrzeń, ceremoniał. Miejsce i uroczystość inauguracji władcy w Polsce średniowiecznej do końca XIV w.*, Warszawa.

Gąsiorowski A.

- 1988a *Rzemiosło i handel*, [w:] *Dzieje Poznania*, s. 269–284.
1988b *Rozwój późnośredniowiecznego Poznania*, [w:] *Dzieje Poznania*, s. 209–216.

Górecki J.

- 1998 *Ostrów Lednicki – rezydencja na wczesnopiastowskim szlaku od Poznania ku Gnieznu*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński, Poznań, s. 236–245.

Jasiński T.

- 2005 *Uwarunkowania lokacji Poznania*, [w:] *Civitas Posnaniensis*, s. 163–172.

Jurek T.

- 2005 *Przebieg lokacji Poznania*, [w:] *Civitas Posnaniensis*, s. 173–192.

Kaczmarczyk Z.

- 1988 *Miasto przedlokacyjne: struktura, gospodarka, społeczeństwo, polityka*, [w:] *Dzieje Poznania*, s. 90–100.

Kara M.

- 2009 *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań.

Kóčka-Krenz H.

- 2006 *Pracownia złotnicza na poznańskim grodzie*, [w:] *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, red. M. Dworaczek i in., Szczecin–Wrocław, s. 257–272.
2012 *Na wyspie Ostrów, przy której dzisiaj jest Poznań...*, Poznań.
2013 *Stan i potrzeby badań Ostrowa Tumskiego w Poznaniu*, [w:] *Archeologia o przeszłości Poznania i jego zaplecza. Stan i potrzeby badań*, red. J. Kaczmarek, H. Kaczmarek, Poznań, s. 134–141.
2015a *Poznań – od grodu do miasta*, *Archaeologia Historica Polona*, t. 23, s. 121–138.
2015b *Poznań w czasach panowania pierwszych Piastów*, [w:] *Ziemia, człowiek, sztuka*, red. U. Mazurczak, Lublin, s. 71–98.
2016a *Palatium poznańskie na tle wczesnośredniowiecznych zespołów rezydencjonalnych*, [w:] *Archeologiczne tajemnice palatium i katedry poznańskiego Ostrowa*, red. M. Przybył, Poznań, s. 21–46.
2016b *Najstarsze kościoły poznańskiego grodu*, [w:] *Kościoły w dobie chrystianizacji*, red. M. Rębkowski, Szczecin, s. 117–135.

Kurnatowska Z.

- 1994 *Rola wielkich grodów wczesnopiastowskich w organizacji osadnictwa i państwa polskiego*, [w:] *Historia prawa. Historia kultury. Liber Memoriae Vitoldo Maisel dedicatus*, red. E. Borkowska-Bagieńska, H. Olszewski, Poznań, s. 63–74.
2000 *Wczesnopiastowskie grody centralne. Podobieństwa i różnice*, [w:] *Gniezno i Poznań w państwie pierwszych Piastów*, red. A. Wójtowicz, Poznań, s. 9–31.
2002 *Początki Polski*, Poznań.

- 2014 *Skarby wielkopolskie z początków państwa polskiego*, Studia Lednickie, t. 13, s. 19–26.
- Kürbis B.
1988 *Poznań jako gród rezydencjonalny i osada z kościołami*, [w:] *Dzieje Poznania*, s. 72–79.
- Moździoch S.
1999 *Miejsca centralne Polski wczesnopiastowskiej. Organizacja przestrzeni we wczesnym średniowieczu jako źródło poznania systemu społeczno-gospodarczego*, [w:] *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*, red. S. Moździoch, Wrocław, s. 21–51.
- Nowacki B.
2003 *Przemysł I syn Władysława Odonica, książę wielkopolski 1220/1221–1257*, Poznań.
- Pamięć*
2015 *966 – pamięć w dębie zachowana*, red. A. Stempin, Poznań.
- Pawlak E., Pawlak P.
2015 *Serce miasta jest po prawej stronie. Archeologia o przeszłości poznańskiej Śródki i Ostrówka*, Poznań.
- Piekalski J.
1998 *Uwagi o problemie definicji miasta średniowiecznego. Struktury wczesnomiejskie i późnośredniowieczny model osadnictwa miejskiego*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński, Poznań, s. 349–356.
- Pietrzak J.
2005 *Umocnienia średniowiecznego Poznania. Stan i potrzeby badań nad umocnieniami miasta lokacyjnego*, [w:] *Civitas Posnaniensis*, s. 305–324.
- Pilarczyk Z.
1988 *Obronność Poznania w latach 1253–1793*, Warszawa–Poznań.
2014 *Walory obronne zamku królewskiego w Poznaniu*, [w:] *Zamek królewski w Poznaniu. Historia i restytucja*, red. A. Kaszubkiewicz, J. T. Łożyński, P. Mielewczyk, Poznań, s. 97–106.
- Rogalanka A.
1988 *Poznań u progu lokacji*, [w:] *Dzieje Poznania*, s. 147–183.
- Sikora M.
2005 *Znaleziska monetarne z Ostrowa Tumskiego*, [w:] *Poznań*, t. 5, s. 187–224.
2008 *Monety wczesnośredniowieczne z badań na stanowisku Ostrów Tumski 9/10 w Poznaniu*, [w:] *Poznań*, s. 123–128.
- Średniowieczny system obronny*
2013 *Średniowieczny system obronny miasta Poznania. Odcinek północno-zachodni. Wyniki badań archeologicznych*, red. P. Pawlak, Poznań.
- Wawrzyniak P.
2005 *Badania wykopaliskowe wczesnośredniowiecznych umocnień wałowych przy ul. ks. Ignacego Posadzego nr 5 na Ostrowie Tumskim w Poznaniu w latach 2001–2004*, [w:] *Poznań*, s. 91–110.

Zarzycki A.

2014 *Rezydencja władców polskich od XIII do XVIII w.*, [w:] *Zamek królewski w Poznaniu. Historia i restytucja*, red. A. Kaszubkiewicz, J. T. Łożyński, P. Mielewczyk, Poznań, s. 69–91.

POZNAŃ – A CENTRAL PLACE IN THE MIDDLE AGES

Summary

The Poznań stronghold, founded on an island within the Warta River backwaters, from the beginning belonged to hubs of the first Piasts state, which were characterized by serving various functions. In the second half of the 10th century Poznań was already a powerful fortress defending access to the state interior, seat of duke and his court, stronghold with administrative, economic and religious functions, constituting for the ruler a main point in the management of the state. Taking into account the might of its fortifications, size and multi-segment nature of the Poznań stronghold, as well as the manner of its building, it can be assumed that it was organized on the model of Carolingian-Ottonian residences. In the 1240s this main stronghold of Greater Poland was covered by urbanization processes. Initially, Duke Przemysław I planned to incorporate the city in Śródka, designating for this purpose a settlement located to the east of the stronghold, in its immediate vicinity. However, the city was organized in 1253 in more convenient area, situated on the left bank of the Warta River. Its shape and structure, including the presence of mortared ducal castle, surrounded by its own fortifications, clearly indicate that Poznań maintained its position as a central place throughout the Middle Ages.